

מדין הבחנה ל'חוק יאיר לפיד': על אופייה של תקופת הצינון

דניאל להמן

בשנים האחרונות מתנהל במדינת ישראל פולמוס ציבורי סביב תקופת הצינון הראויה לאנשי ביטחון ותקשורת לפני כניסתם לחיים הפוליטיים. השיח נערך, לרוב, בצל ספקולציה נרחבת על אודות הצטרפותה של דמות זו או אחרת לזירה הפוליטית; השתקפותו המשמעותית והמעשית ביותר של השיח הזה מגולמת בהצעות חוק אחדות שהונחו על שולחן הכנסת.

בעקבות הדיון הציבורי, אבקש לבחון את תקופת הצינון בעין ההלכה. ביטוי המרכזי של רעיון תקופת הצינון בהקשר היהודי-הלכתי הוא ב"דין הבחנה": שלושת החודשים שמחויבת אישה שנתגרשה או נתאלמנה להמתין טרם תינשא מחדש. במאמר זה אציג שתי עמדות יסוד רעיוניות השזורות לאורך הסוגיה על ענפיה השונים, ולסיום אציע דרך שבה עשויות הבחנות תלמודיות-עקרוניות אלה לשפוך מעט אור על כמה מהיבטיה האקטואליים של תקופת הצינון.

הכותב הוא
תלמיד ישיבת
הר עציון

א. דין הבחנה

למדנו במסכת יבמות:

מתני'. היבמה לא תחלוץ ולא תתייבם עד שיש לה שלשה חדשים.
 וכן כל שאר הנשים לא יתארסו ולא ינשאו עד שיהו להן שלשה חדשים.
 אחד בתולות ואחד בעולות, אחד גרושות ואחד אלמנות, אחד נשואות ואחד
 ארוסות;

רבי יהודה אומר: הנשואות יתארסו, והארוסות ינשאו, חוץ מן הארוסות
 שביהודה, מפני שלבו גס בה;

ר' יוסי אומר: כל הנשים יתארסו, חוץ מן האלמנה, מפני האיבול.¹

אישה שנתגרשה או נתאלמנה - לא תינשא עד שתמתין שלושה חודשים. חולקים
 התנאים בנוגע להיקף הדין: לפי תנא קמא, על כל אישה להמתין שלושה חודשים
 בין גברא לגברא; רבי יהודה ורבי יוסי חולקים עליו ואינם סבורים שהדין אבסולוטי.
 מחלוקת זו חוזרת ונשנית בברייתא בהמשך הסוגיה,² שם טוען רבי מאיר - כתנא קמא
 - כי כל אישה צריכה להמתין שלושה חודשים, ורבי יהודה - כשיטתו במשנה - סובר
 כי נשים מסוימות יכולות להתארס ולהתחתן מיד.

מה טעם הדין? ממה נובע הצורך לחכות שלושה חודשים?

אלא שאר כל הנשים אמאי?

אמר רב נחמן אמר שמואל, משום דאמר קרא: "להיות לך לא-לוהים ולזרעך
 אחריו", להבחין בין זרעו של ראשון לזרעו של שני [...]
 רבא אמר: גזירה שמא ישא את אחותו מאביו, ויבם אשת אחיו מאמו, ויוציא
 את אמו לשוק, ויפטור את יבמתו לשוק.³

האמוראים מניחים שהמתנת שלושה חודשים נועדה להבחין בין זרע לזרע. תוך שלושה
 חודשים ניתן לברר אם האישה מעוברת מבעלה הראשון, שממנו נתגרשה או נתאלמנה
 זה עתה. שהרי אם האישה תינשא מיד, ולסוף שבעה חודשים תלד - אי-אפשר יהיה
 לדעת מיהו אבי הוולד: ייתכן שנתעברה לפני תשעה חודשים מבעלה הראשון וייתכן
 שנתעברה לפני שבעה חודשים מבעלה השני.⁴

שמואל רואה בעקרון ההבחנה ממד דתי-רוחני. היכולת לקבוע בבירור את ייחוסו
 של הזרע היא מרכיב חיוני במימוש ההבטחה האלוקית "להיות לך לא-לוקים ולזרעך
 אחריו";⁵ "שאינן השכינה שורה אלא על הוודאים, שזרעו מיוחס אחריו".⁶ רבא, לעומתו,
 מונה רשימה של בעיות פוטנציאליות - איסורים וממזרויות - שעלולות להיווצר ללא
 הבחנה מובהקת בין זרע לזרע. רוצה לומר: אליבא דרבא, דין הבחנה הוא שלילי
 באופיו ("גזירה שמא..."), והוא משמש סייג המבטיח קיומו של סדר הלכתי וחברתי

1 מא ע"א-ע"ב.
 2 שם מב ע"ב.
 3 שם מב ע"א.
 4 רש"י, יבמות מא ע"א, ד"ה 'הנשואות יתארסו'.
 5 בראשית יז, ז.
 6 רש"י, יבמות מב ע"א, ד"ה 'ולזרעך אחריו'.

יסודי, שהוא בסיס לחיים תקינים. ואילו שמואל מעניק לדין זה ערך פוזיטיבי ומתייחס אליו כתנאי הכרחי להשגת מטרה נעלה, החורגת מרמת התפקוד וההסדר הראשונית ויוצרת קומה עליונה הבנויה על גביה: השראת שכינה.

בפשטות, קיימת זיקה בין מחלוקת התנאים במשנה ובברייתא לגבי היקף דין הבחנה לבין מחלוקת האמוראים בנוגע לטעמה. ככל שנראה את הדין כגזרה, כשיטת רבא, כך טענותיהם של רבי יהודה ורבי יוסי מתקבלות יותר על הדעת – הגזרה תקפה רק במקרים רלוונטיים: חכמים לא גזרו כאשר אין חשש לחוסר הבחנה בין זרע לזרע, ובמקרים אלו מותר לאישה להינשא מיד. לעומת זאת, ככל שנראה את הדין כעניין חיובי-חיוני, כשיטת שמואל, כך הגיוניות יותר עמדותיהם המוחלטות של תנא קמא ורבי מאיר: השראת שכינה היא עניין מהותי, ואינה תלויה בגזרות נקודתיות.

בהקשר זה ניתן להוסיף כי ייתכן שיש עניין חיובי-חיוני בתקופת ההמתנה כשלעצמה, המצדיק דין אבסולוטי גם בלי להסתמך על הסברו של שמואל. מטרת דין הבחנה אינה הבחנה בין זרע לזרע גרדא; הדין אף נועד להבחין בין בעל לבעל. כפי שראינו לעיל, רבי יוסי מעלה הצעה כזו, בהיקף מוגבל: לשיטתו, מותר לכלל הנשים להתארס מיד, "חזן מן האלמנה, מפני האיבול" – כלומר, יש לוודא תקופת אבלות משמעותית לפני נישואיה הבאים. ועם זאת, נדמה כי ניתן להרחיב את היריעה. היעדר תקופת המתנה בין נישואין לנישואין עשוי לפגום במערכת היחסים בין איש לאישה ולגרום לזילות בעולם האישות בכללותו. ממילא, חייבים כולם בתקופת ההמתנה.

אחד הביטויים המפורסמים – והקיצוניים – להשקפה זו מצוי במחזה המלט, מאת ויליאם שקספיר. המלט מצר על נישואיה השניים הזריזים של אמו לאחר מות אביו:

הן רק לפני חודשיים מת – לא, לא,
 עוד לא חלפו חודשיים!...
 עוד לא חלף החודש, עוד לפני
 שמלח דמעותיה הכוזבות
 נמס בין עפעפיה התפוחים –
 היא התחתנה. הו, פחז מרושע,
 להיחפז כך אל משכב זימה!⁷

מעשה זה מביאו, בסופו של דבר, למצוא לנכון להאשימה ברציחת אביו!

הו, מעשה נמהר, עקוב מדם!
 עקוב מדם – אך לא נורא כל כך,
 אם חסודה, כמו לרצוח מלך
 ואז להינשא לאח שלו...⁸

7 מערכה א', תמונה ב' (בתרגומו של ט. כרמי, תל-אביב 1990, עמ' 33-32). בדברים אלו מתייחס המלט גם לנישואי אמו עם דודו ("זימה") – מעשה אסור לפי הכנסייה. עם זאת, לאורך התמונה האשמותיו של המלט כלפי אמו מתמקדות במהירות נישואיה השניים, ולא בזוהות בעלה.

8 מערכה ג', תמונה ד' (עמ' 130).

להלכה, התקבלה דעת תנא קמא ורבי מאיר - דין הבחנה חל על כל אישה: "אמר ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה, שמעתי מפי חכמים בכרם ביבנה, כולן צריכות להמתין שלשה חדשים"⁹, וכך בפסקי הרמב"ם,¹⁰ הטור¹¹ והשולחן ערוך.¹² כאמור, מוחלטותו של דין הבחנה מתקבלת על הדעת לשיטת שמואל, ולסבורים כמותו, שישנו עניין מהותי בדין. אבל כיצד ינמק את ההלכה רבא, הרואה בדין משום גזרה? מה הטעם לגזור במקום שהגזרה אינה שייכת? ניתן להציע, שדרישת שלושה חודשים נועדה לעגן את גזרת ההבחנה. כדי להעצים את הדין, ואיננו מבחינים בין המקרים - בכל מקרה של פרידת איש מאשתו, יש להמתין שלושה חודשים. כפי שמבאר רש"י: "א"ע"ג דאין כאן להבחין בין זרעו של ראשון לשל שני, דהא לא מיעברא, לא פלוג רבנן בתקנת גזירות שלהם בין אשה לאשה"¹³.

אפשר שהחלוקה העקרונית בדין הבחנה - בין היותו גזרה שנועדה לאכוף סדר חברתי לבין היותו דין הטומן בחובו רובד חיובי העומד בפני עצמו - משתקפת במחלוקת ראשונים ופוסקים בנוגע לעונשו של איש שעבר וקידש אישה בתוך תקופת ההמתנה. הגמרא במסכת יבמות (לז ע"א) מביאה מחלוקת אמוראים בדין איש שקידש אישה בתוך חודשי ההבחנה ואחר כך ברח: לפי דעה אחת יש לנדות את האיש, ולפי דעה אחרת, בעצם בריחתו ישנו גילוי דעת שאינו מעוניין לכונסה (להשלים את תהליך הקידושין ולשאתה לאישה)¹⁴.

מדויקים הראשונים: מחלוקת האמוראים דווקא אם ברח: אם לא ברח, לדברי הכול מנדים את האיש.¹⁵ אך נחלקו באופי הנידוי: האם תכליתו לכפות על האיש שיגרשנה,¹⁶ או שהנידוי אינו אלא עונש, מפני שעבר על גזרת חכמים?¹⁷ לפי דרכנו למדנו - אם הדין במהותו הנו גזרת חכמים, מתבקש שיש לנדות את הכונס בתוך חודשי ההבחנה משום שעבר על גזרת החכמים; ואם הדין במהותו בעל ערך ענייני, חיובי ועצמאי, מתבקש שגם עונשו של הכונס בתוך חודשי ההבחנה יהא ענייני, קשור באופן אינהרנטי למעשיו - ולא תת-סעיף במערך חברתי-הלכתי כולל.

סיכומו של דבר: ביסוד דין הבחנה עומדת מחלוקת עקרונית. ניתן לראות בו דין פוזיטיבי, בעל ערך עצמי, המבטא שאיפה לרובד שמתעלה מעל הסדרים אנושיים והלכתיים בסיסיים. הצעתי, כי הערך המתווסף בדין הבחנה הוא השראת שכינה או ייחוד יחסי האישות; כך או אחרת, תקפותו המוחלטת של הדין, שהתקבלה להלכה, מתבקשת.

בשבחה של העמדה ה"חיובית" שתיארתי יש לומר גם זאת: מעשה הבידול הוא מעשה אלים ואכזרי, גם אם הוא יזום או חיוני, וגם אם יש בו הצדקה של היגיון ותועלת.

9 יבמות מב ע"ב.
 10 רמב"ם, משנה תורה, הלכות גירושין, א, יח-כ.
 11 טור, אבן העזר, יג, א.
 12 שולחן ערוך, שם.
 13 רש"י, כתובות ס ע"ב, ד"ה 'בגזירותיו'.
 14 רש"י, יבמות לז ע"א, ד"ה 'עירוקה'.
 15 כך למשל רמב"ם, משנה תורה, הלכות גירושין, יא, כד.
 16 השגות ראב"ד שם, וכך מדויקים ראשוני ספרד בדעת רש"י (רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, יבמות לז ע"א; נימוקי יוסף, יבמות יא ע"א בדפי הרי"ף), וכן טור, אבן העזר יג, י, ורמ"א שם.
 17 מגיד משנה על הלכות גירושין, יא, כד, וכך כותבים הריטב"א (יבמות לז ע"א, ד"ה 'קדשה בתוך ג') ונימוקי יוסף (יבמות יא ע"א בדפי הרי"ף) בשם הרמב"ם, וכן שולחן ערוך, אבן העזר, יג, י.

דבר מה ניתק מסביבתו ומאזור מחייתו. העקירה היא פעולה חזקה ורבת עוצמה. לא בכדי פעולת ההבדלה היא בין הפעולות הדומיננטיות והמשמעותיות בבריאת העולם. הסדרת הסטטוס־קוו ותקינותו אינן מכפרות על אלימות העקירה. רק חזון מחדש, המעניק לדין ערך מוסף שמתעלה מעל המוכר והמצוי, מסוגל להעניק משמעות הולמת למעשה. רק באמצעות הרובד המשני הופך אקט העקירה מ'גזרה' – גם תקנות חיוביות יכולות להיות גזרות! – לפעולה מבורכת. ועם הערך המוסף מתעצמת התקופה החדשה, זו שלאחר הצינון, וזוכה במלוא משמעותה וחינויותה. עם הערך המוסף עומד החדש לעצמו, בזכות עצמו – ולא כגרורו וכהמשכו של הישן.

מנגד, ניתן לראות בדין הבחנה דין שלילי, גזרה שנועדה למנוע היווצרות איסורי חיתון וממזרויות ולהבטיח חברה תקינה. לפי גישה זו, המוחלטות אינה מובנת מאליה: ניתן לשער שביסודה עומד רצונם של חכמים לעגן את גזרתם.

ב. מחלוקת בגטין

לדיון שלעיל ולהבחנות שהצעתי בו מתקשרת גם מחלוקת אמוראים נוספת במסכת גטין:

איתמר: מאימתי מונין לגט?

רב אמר: משעת נתינה, ושמואל אמר: משעת כתיבה [...]

תניא כוותיה דרב, תניא כוותיה דשמואל. תניא כוותיה דרב: השולח גט לאשתו ונשתהה שליח בדרך ג' חדשים, כשהגיע גט לידה – צריכה להמתין ג' חדשים, ולגט ישן אין חוששין, שהרי לא נתייחד עמה.

תניא כוותיה דשמואל: המשליש גט לאשתו, ואמר לו אל תתנהו לה אלא לאחר ג' חדשים, משנתנו לה – מותרת לינשא מיד, ולגט ישן אין חוששין, שהרי לא נתייחד עמה.

רב כהנא ורב פפי ורב אשי עבדי משעת כתיבה,

רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע עבדי משעת נתינה.

והלכתא: משעת כתיבה.¹⁸

רב סובר ששלושת חודשי ההמתנה מתחילים בשעת נתינת הגט; שמואל סובר שהם מתחילים בשעת כתיבת הגט. שמואל מסתמך על "אומדנא": אין חשש שהאיש והאישה יתייחדו לאחר כתיבת הגט. די בהמתנת שלושה חודשים מרגע הכתיבה כדי להבחין בכיורוד בין זרעו של ראשון לזרעו של שני. שיטתו מקבילה לשיטות רבי יהודה ורבי יוסי במסכת יבמות: דין הבחנה נוהג רק במקומות שבהם קיים חשש לחוסר הבחנה בין זרע לזרע. אם הדין אינו נצרך – הוא אינו חל!

ואולם, ביארתי לעיל כי שיטת רבא – החולק על שמואל במסכת יבמות – שדין הבחנה מקורו בגזרת חכמים, קרובה יותר לשיטות רבי יהודה ורבי יוסי. דין הבחנה מבוסס על גזרה – ואם אין טעם לגזור, הרי שהדין לא חל! דווקא שיטת שמואל – הרואה בדין הבחנה עניין חיובי־חינוי – מעודדת את חלותו האבסולוטית!

אולי בשל שיקולים אלו, מובנת הימצאותה של גרסה חלופית למחלוקת האמוראים במסכת יבמות. בשאלות דרב אחאי גאון¹⁹ נימוקו של שמואל לדין הבחנה מובא בשם רב. ואם כן - רב נאמן לשיטתו: לדעת רב, חודשי ההבחנה נמנים מרגע נתינת הגט. הדין מוחלט ואינו מתחשב באומדנות ובהיעדר חשש לייחוד האיש והאישה. עמדה זו מתיישבת היטב עם הגישה המייחסת לדין הבחנה ערך חיובי-עצמאי.²⁰

ג. ימי המילואים

ההבחנה הבסיסית שהצעת, בין הגישה הפוזיטיבית לגישת המנע, עשויה להבהיר את היחס העדין בין שתי פרשיות העוסקות ב"תקופת צינון" מקראית - שבעת ימי המילואים שהמתינו אהרן ובניו טרם חנוכת המשכן.²¹ בספר שמות, שבו מופיעה מצוות ההמתנה, ימי המילואים נועדו "לקדש אתם לכהן לי",²² דהיינו להכשיר את אהרן ובניו לתפקידם ככוהני ה'. לעומת זאת, בספר ויקרא, המתאר את קיום הציווי, מטרת ימי המילואים היא להכשיר את המשכן לשימוש: שבעת ימי המילואים מובילים היישר לתוך "היום השמיני",²³ שבו החלה עבודת המשכן הסדירה; "היום שאחרי" אינו מוזכר כלל ועיקר בפרשיית המילואים שבספר שמות. במילים אחרות, ספר ויקרא מתמקד בפן הפרקטי והיסודי של תקופת הצינון - בהסדרת מערכת המשכן ובהכשרתה לתפקוד יומיומי, ואילו ספר שמות מדגיש את הערך המוסף, שאמנם נחוץ לתפקוד המשכן אך בד בבד גם מתעלה מעליו: כינון מערכת היחסים בין ה' לכוהנים, המתבטאת לא רק בעבודת המשכן, אלא בהלכות כהונה כולן.²⁴ בהתאם לכך, ימי המילואים מצטיירים בספר ויקרא כ'גזרה'; כלולים בפרשה זו לאווים שאינם מצויים בפסוקים המקבילים בספר שמות, דוגמת 'ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים'.²⁵ שוב, האופי השלילי טומן בחובו את השיקול המערכת, את הרובד הבסיסי, ההסדר והתקינות; ושוב, האופי החיובי מוביל לקומה העליונה, לחזון ש"מעבר".

ד. חוק הצינון בימינו

עד כה עמדתי על מגמתיות כפולה המאפיינת את תקופת הצינון - בעיקר כפי שהיא משתקפת ממחלוקת האמוראים בנוגע לדין הבחנה. על בסיס זה אבקש לבחון שניים מביטויי הדין האקטואלי סביב תקופת הצינון: זוג הצעות חוק המבקשות לחייב אנשי

19 בראשית, שאילתא יב.

20 כדאי להוסיף, כי ההתבססות על פסוקים אופיינית הרבה יותר לשיטת הלימוד של רב ותלמידיו מאשר לשיטת הלימוד של שמואל - רמז נוסף לגרסה החלופית למובא במסכת יבמות (בעניין זה ראו נדרים לז ע"א וזבחים מז ע"א).

21 שמות כט, א-לז; ויקרא ח.

22 כט, א.

23 ט, א.

24 כך בחזקוני על אתר (שמות כט, א, ד"ה 'זזה הרבר'): "התחיל מלמדם היאך יהיו טובלין ואוכלין בתרומה, והיאך יהיו מתקדשין ואוכלין בטהרות".

25 ח, לג.

תקשורת בתקופת צינון, וחוות דעת מטעם המכון הישראלי לדמוקרטיה הדנה ביחס שבין צינון אנשי ביטחון לבין צינון אנשי תקשורת. לדעתי, המתח בין שיטת שמואל לשיטת רבא בהבנתם את דין הבחנה ניתן לזיהוי מסוים גם במישור המשפטי המורדני.

1. הצעות החוק

שתי הצעות חוק מקבילות הונחו על שולחן הכנסת בפברואר 2010, ובהן שתי יוזמות להכנסת תקנה בחוק יסוד: הכנסת, בסעיף הדין בתקופת צינון לאנשי תקשורת לפני כניסתם לחיים הפוליטיים. החוקים הוצעו בצלה של ספקולציה ציבורית בנוגע לכוונת העיתונאי יאיר לפיד להצטרף לזירה הפוליטית: הצעות החוק כונו 'חוק יאיר לפיד', ובשם זה זוהו בפולמוס הציבורי הנרחב שהתעורר בעקבותיהן.

ההצעה הראשונה (פ/2107/18)²⁶ הוגשה על ידי שלושה עשר חברי כנסת, בהובלת ח"כ רונית תירוש; מהותה - לחייב תקופת צינון בת חצי שנה בין פרישתם של אנשי תקשורת לבין כניסתם לחיים הפוליטיים. שבוע אחר כך הגיש ח"כ כרמל שאמה-הכהן הצעה דומה (פ/2139/18), בהבדל מעשי אחד: תקופת הצינון תאריך שנה שלמה.²⁷ הכפילות שבשתי ההצעות מעוררת שאלה באשר לנחיצותן, ומזמינה לחפש הבדלים ביניהן.²⁸ ברצוני להציע נקודת מחלוקת אפשרית בין שתי ההצעות, שמסבירה את הכפילות, כמו גם את ההבדל באורך תקופת הצינון שמציעה כל אחת מהן, ברוח המחלוקת התלמודית שתוארה לעיל.

בגרסתה של תירוש, הצעת החוק היא 'גזרה': ההצעה שלילית ביסודה - היא מונעת מליקויים במצב הקיים ומחששות. החוק נועד להבטיח תפקוד הולם מצד אנשי תקשורת העוסקים בפוליטיקה ולמנוע "עברות" תקשורתיות: היעדר אובייקטיביות ותלות בגורמים חיצוניים. כלומר, מטרתו להבטיח את תקינותו הכללית הבסיסית של ענף התקשורת:

על פי המצב המשפטי הקיים, אין תקופת צינון שבחובה לאנשי תקשורת ועיתונאים העוסקים בתחום הפוליטי לפני הגשת מועמדותם לבחירות לכנסת [...] בבסיס הצעת החוק עומד החשש, כי החלטותיו ודבריו של איש התקשורת במסגרת תפקידו העיתונאי יושפעו מהשקפותיו ומשאיפותיו הפוליטיות, אשר עם צירופו לרשימת מועמדים לקראת הבחירות לכנסת ניתן להן פומבי. השמירה על אי-תלותן וההכרה בחשיבותן ובתרומתן של מערכות התקשורת, כמו גם הצורך למנוע הטיות של הסיקור בכלי התקשורת - בייחוד בסמוך לבחירות - מצדיקות החלת תקופת צינון לאנשי תקשורת...²⁹

26 כלל הצעות החוק זמינות לציבור הרחב באתר www.knesset.gov.il.

27 בינואר 2012 הודיע יאיר לפיד על פרישתו מערוץ 2 והצטרפותו לפוליטיקה. כתוצאה מכך החליטה ועדת החוקה של הכנסת לבטל את הדיון בחוק הצינון לאנשי תקשורת, בטענה שמדובר בהצעת חוק פרסונלית, שכוונה נגד לפיד, ועם כניסתו לפוליטיקה כבר איננה רלוונטית (www.haaretz.co.il) (news/politics/1.1613820).

28 ואמנם, רבים מתייחסים לתירוש ולשאמה-הכהן כשותפים בייזום החוק (לדוגמה, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/325/302.html>) - ואכן לא מצאנו עימות משמעותי ביניהם בנדרון. ברם, עדיין מדובר בשתי הצעות חוק שונות, שביניהן ניתן להצביע על מספר הבדלים מעניינים, העשויים להציג, לדעתי, שתי תפיסות יסודיות בנוגע לאופייה של תקופת הצינון.

29 מתוך דברי ההסבר להצעת החוק.

לעומת זאת, ניתן לראות את נקודת המוצא של החוק שהציע שאמה־הכהן כחיובית: כיום התקשורת מהווה כלי מרכזי וחשוב בשיח הדמוקרטי ובעיצוב דעת הקהל. כדי לשמור על עצמאות ואובייקטיביות של התקשורת ולמנוע פוליטיזציה או מגמתיות שלה, יש להחיל תקופת צינון על העוסקים בתחום...³⁰

אין במילים אלה עיסוק בליקויים פוטנציאליים, בחשדות או בחששות, ואף לא בהסדרת הסטטוס־קוו. שאמה־הכהן אמנם נדרש להיבט ה"שלילי" בהמשך דברי ההסבר להצעתו – אך אין זה מוריד מעצם בחירתו בנקודת מוצא חיובית ובנימה פוליטיבית, שאינן מצויות בהצעתה של תירוש. מטרת החוק אינה לדאוג לתפקודה הבסיסי של התקשורת; מטרתו היא לרומם את ענף התקשורת כולו, ולהבטיח מציאות שבה התקשורת "מהווה כלי מרכזי וחשוב בשיח הדמוקרטי".

הלכך, הצעתו של שאמה־הכהן מכוונת לכל אנשי התקשורת – גם לאלו שאינם עוסקים בפוליטיקה. הרי החוק נועד להעצים את התקשורת כולה! זאת בניגוד להצעתה של תירוש, הפונה רק "לאנשי תקשורת ועיתונאים העוסקים בתחום הפוליטי". בהתאם לכך, נדרש שאמה־הכהן להתייחס בהצעתו לאנשי תקשורת א־פוליטיים:

יושבר־אש ועדת הבחירות המרכזית יוכל להחריג מתמודד מהוראה זו, וזאת כדי לאפשר לאנשי תקשורת שלא הייתה להם נגיעה של ממש למערכת הפוליטית או לסדר יום הפוליטי במדינת ישראל להתמודד בבחירות.³¹

וממילא, תירוש מוכנה להסתפק בתקופת צינון בת חצי שנה, ואילו שאמה־הכהן מחייב שנה. יוזמה מערכתית, שמטרתה העצמת ענף התקשורת כולו, דורשת יותר זמן ויותר הקרבה מאשר הצעה מצומצמת, העוסקת בתקינות המצב הנוכחי ובעיתונאים אחדים העוסקים בתחום הפוליטי.

ההבדלים בין הצעות החוק של תירוש ושל שאמה־הכהן נובעים מתפיסותיהם העקרוניות בנוגע לאופייה ומגמתה של תקופת הצינון – תפיסות שאפשר להקבילן, בזהירות, לאסכולות החז"ליות שהתפתחו סביב הדיון באופיו ומגמתו של דין הבחנה. תירוש רואה בתקופת הצינון אמצעי להבטיח את תפקודה הבסיסי של המערכת התקשורתית, בנותנה מענה לחששות של חוסר אובייקטיביות מצד אנשי תקשורת העוסקים בפוליטיקה. לעומתה, שאמה־הכהן מניח שתקופת הצינון היא מרכיב הכרחי להאדרת התקשורת – מטרה נחוצה ומשמעותית, מפאת חשיבותה של התקשורת בזירה הציבורית במדינה דמוקרטית: זוהי הקומה ש"מעל" וש"מעבר" להסדרתה הראשונית.

2 חוות הדעת של המכון הישראלי לדמוקרטיה

בעקבות הדיון בכנסת בנושא 'חוק יאיר לפיד', פרסם המכון הישראלי לדמוקרטיה חוות דעת משפטית המתנגדת לחוק. בין היתר נטען בה כי אין מקום לבסס את החוק המוצע על החוק הקיים, המחייב תקופת צינון בת שלוש שנים ליוצאי מערכות הביטחון טרם כניסתם לזירה הפוליטית.³² יצוין, כי גם בחוק הצינון לאנשי ביטחון ניכרת המגמתיות הכפולה המאפיינת את תקופת הצינון; דברי ההסבר לחוק מתייחסים

30 מתוך דברי ההסבר להצעת החוק.

31 ש.ם.

32 חוק תקופת צינון למשרתים בכוחות הביטחון (תיקוני חקיקה), התשס"ז-2007.

הן לחשש שהחלטותיהם של אנשי ביטחון מסוימים יושפעו ממניעים פוליטיים פסולים - דהיינו, גישת המנע - והן לתפקידה החיוני של מערכת הביטחון כולה - קרי, הגישה הפוזיטיבית:

הרחבת המגבלות על זכותם של ראשי כוחות הביטחון להיבחר לכנסת נועדה להבטיח את אופיין הבלתי תלוי של מערכות הביטחון. בהתמודדותו בבחירות לכנסת או בכהונתו כשר של מי שלבש מדים זמן קצר קודם לכן טמון החשש שמא החלטותיו במסגרת תפקידו הצבאי או הביטחוני זה לא כבר הושפעו מהשקפותיו הפוליטיות, אשר עם צירופו לרשימת מועמדים לקראת הבחירות ניתן להן פומבי. השמירה על אי-תלותן של מערכות הביטחון מצדיקה הקפדה עם נושאי הדרגות הבכירות ביותר, המוכרים היטב לכלל הציבור...³³

אף על פי כן, חרף השניות המשותפת לצינון הביטחוני ולצינון התקשורתי המוצע, מבהירה חוות הדעת שקיים הבדל מהותי בין התחומים השונים, השולל כל השוואה ביניהם:

קשה לראות כיצד ניתן להשוות בין הנזק הפוטנציאלי למדינה, הן מהחלטות נגועות בניגוד עניינים, והן מהנזק לאמון הציבור כאשר מדובר בככירי מערכת הביטחון, ובין הנזק שייגרם מהאפשרות שעיתונאי יטה את פעילותו העיתונאית בעקבות שיקולים פוליטיים עתידיים. האם ניתן להשוות בין נזק בטחוני, שיכול לעלות כדי חיי אדם ופגיעה בביטחון המדינה, לנזק שייגרם לזכותו של הציבור לסיקור הוגן?...

מכאן גם, שהפגיעה באמון הציבור במקרה שבו אדם פורש מתפקידו ומציג את מועמדותו לכנסת שונה בשני המקרים. פגיעה באמון הציבור בצה"ל, בשב"כ, במשטרה או במוסד (ארגונים שאין לציבור "אלטרנטיבה" לגביהם, במידה ואיבד את אמונו בהם) היא פגיעה קשה שמחירה כבד לחברה הישראלית. לא כך, כאשר חלה פגיעה באמון הציבור בערוץ תקשורת זה או אחר³⁴

להבנתי, ההנגדה אינה מדויקת. ההקבלה שנערכת כאן בין ביטחון לתקשורת אינה מתנהלת על בסיס אחיד ומשותף. חוות הדעת משווה בין הרובד השליילי והראשוני ברמה התקשורתית לבין הרובד הפוזיטיבי והגבוה יותר ברמה הביטחונית - וזאת על אף ששני הרבדים נוכחים בשני התחומים; לא מפתיע אפוא כי למסקנתה, תקשורת וביטחון אינם מקבילים.

במישור התקשורתי, הבעייתיות שבהיעדר תקופת צינון מצטמצמת לגדר תפקודה הראשוני, ל"נזק שייגרם מהאפשרות שעיתונאי יטה את פעילותו העיתונאית בעקבות שיקולים פוליטיים עתידיים"; ואולם במישור הביטחוני הבעייתיות הפוטנציאלית אינה בניגוד אינטרסים גרדא, אלא ב"נזק לאמון הציבור" שיווצר בעקבותיו. כלומר, אפרורית, חוות הדעת תופסת את מטרותיהן של תקופות הצינון לאנשי תקשורת ולאנשי ביטחון באופן שאינו שווה. צינון אנשי תקשורת נועד להסדיר את תקינותו, הבסיסית של תפקודם ולוודא אובייקטיביות מצד עיתונאי החפץ בחיים פוליטיים,

33 מתוך הצעות חוק הכנסת - 124, עמ' 24.

34 מתוך חוות דעת של המכון הישראלי לדמוקרטיה בנושא "הצ"ח חוק-יסוד: הכנסת (תיקון) - תקופת צינון לאנשי תקשורת", סעיפים 6, 7: <http://www.idi.org.il/media/285677/>

ואילו צינון אנשי ביטחון מתעלה מעל החששות הנוגעים לקצין מסוים זה או אחר ומבקש להבטיח את אמון הציבור במערכת הביטחון כולה.

הנחות אלה משתקפות גם בקביעתה של חוות הדעת שחוסר צינון תקשורתי עלול לפגוע באופן נקודתי ב"סיקור הוגן", אך חוסר צינון ביטחוני עשוי לגבות מחיר של פגיעה כללית בערכים חיוניים כגון "חיי אדם ופגיעה בביטחון המדינה". הנחותיה מתבטאות לפיכך באזהרותיה, שהנזק בהיעדר תקופת צינון ביטחוני יפגע במערכת הביטחון כולה - אם בצה"ל, אם בשב"כ, אם במשטרה ואם במוסד - שעה שהנזק בהיעדר צינון תקשורתי יהיה רק "בערוץ תקשורת זה או אחר".

רוצה לומר, חוות הדעת של המכון הישראלי לדמוקרטיה אינה מתמודדת ישירות עם טענתו המהותית של ח"כ כרמל שאמה"הכהן. חוות דעת זו אינה מעלה בדעתה את האפשרות של החלת תקופת צינון לאנשי תקשורת תהיה השפעה שתחרוג מעבר לרמת התפקוד הראשוני. חוות הדעת אינה מודעת לייעודו האפשרי של הצינון התקשורתי כמרום את מעמד התקשורת כולה, כ"כלי מרכזי וחשוב בשיח הדמוקרטי" - ואף אינה באה לדחות פרשנות זו.

נותר, אם כן, לערוך השוואה מחודשת בין תקופות הצינון השונות, כזו המתחשבת במגמותיהן הכפולות. לאור ביטוייה החוזרים ונשנים בדין הבחנה, הצעתי שהדואליות בין החיובי לשלילי, בין הראשוני למתעלה על גביו, מאפיינת ומלווה את תקופת הצינון. לא זו בלבד, אלא שיישום הבנה תלמודית זו עשוי לתרום לגישתנו לשיח המודרני בנושא ולהבנתו.